

Razgovarali: Ana Ivišić i Damir Đirlić
FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ana.ivišic1@gmail.com, ddirlic@gmail.com

RAZGOVOR S AKADEMIKOM VIKTOROM
ŽMEGAČEM

1. U Vašim zadnjim knjigama opširno pišete o Europi kao ishodištu visoke kulture i izvorištu ideja koje tvore moderni svijet. Netko bi mogao reći da je ta činjenica opće poznata, ali možda iz nekog razloga ona to više nije. Možemo čuti mišljenja da je Europa kao ideja izgubila stvaralačku snagu i danas ima samo muzejsku vrijednost. Što je dovelo do zaborava europskih fundamentalnih zasluga u procesu civilizacije i zašto je danas potrebno braniti ideju Europe?

Potrebno je iz više razloga. Jedan ste razlog spomenuli, a to je zaborav. Živimo u vremenu koje brzo teče. To je metafora koja se odnosi na nagle promjene. Suvremeni njemački filozof Odo Marquard rekao je da živimo u tahogenom razdoblju što označava razdoblje koje se sve više ubrzava. On to ilustrira na primjerima, recimo, generacijâ koje se komunikacijski više ne sporazumijevaju; djeca govore o nečemu o čemu odrasli, roditelji, a pogotovo bake i djedovi, ne znaju ništa ili su slabo informirani. Stoga ako netko nije baš usmjerio svoj interes na povijest, onda ne zna po čemu je zapravo naš kontinent tako važan. Najkraći mogući opis bio bi da je važan zato što bez Europe modernog svijeta ne bi bilo. Uzmite samo primjer kultura poput Japana ili Kine. Kina je zemlja vrlo bogate tradicije koja se razvijala jako sporo. Jedan poznati sinolog rekao je da bi se razgovor kineskog intelektualca iz 16. stoljeća i onog iz 19. stoljeća mogao odvijati bez poteškoća, dok razgovor europskih intelektualaca u tom vremenskom rasponu nije moguć. Jednostavno rečeno, danas čovjek koji putuje po Europskoj uniji bez putovnice i kontrole uglavnom svagdje dobiva iste ili srodne informacije. Taj intelektualac ne bi mogao voditi razgovor primjerice s francuskim kraljem Henrikom IV, koji je inače vrlo zaslužan za razvoj tolerancije, jer stvari su se iz temelja promijenile. Ne govorim ovdje naravno o stvarima koje su u neku ruku prizemne, poput tehnološkog napretka. Naravno da prošlost nije znala za automobile, avione ili mobitele, ali ovdje se radi i o pojmovima. Do razdoblja prosvjetiteljstva sve su strukture mišljenja života bile vertikalne, a onda tek nastupa ono što nazivamo demokracijom: horizontala. Danas ta horizontala, izuzmemo li neke zemlje poput Sjeverne Koreje, gdje je stanje ekstremno, vrijedi gotovo svagdje, iako su razlike još uvijek goleme. Recimo velika je razlika danas živjeti u Europi ili živjeti u Indiji. Indijci imaju odlične kompjutorske stručnjake i vrlo dobra sveučilišta, ali ženama se ne preporučuje da navečer same izlaze na ulice zbog opasnosti od silovanja. To je u Europi u principu gotovo nemoguće. Naravno dogodi se i ovdje, ali to je izoliran slučaj, a ne pravilo, dok je to ondje svagdašnjica. Ostanimo na tom primjeru. Europske tekovine, tehničke tvorevine rezultat su europskog tehničkog uma: od automobila do radiofonije, dakle cijela je suvremena elektronika potekla iz osnovnih europskih izuma kasnog 19. stoljeća. Automobil, koji je promijenio svijet, izumljen je u Europi i proširio se po cijelom svijetu. Mnogi ljudi to i ne znaju pa zato smatram da je dobro na to upozoravati. U Europi se to zna, ali pitajte prosječnog Indijca, Kineza, Amerikanca odakle to sve, a odnekud je došlo. Duhovni život temelji se na principu kompenzacije. Kad smatrate da ste sami i da ste ušli u slijepu ulicu, potrebna vam je ona svijest koja će vas upozoriti na to da niste baš treća

liga, nego prva. Sjedinjene Američke Države, koje su danas u mnogočemu centar svijeta, donekle su europska kopija. Američki državljani gotovo su svi europskog podrijetla: Englezi, Nijemci, Talijani, Španjolci... To su one prve generacije. Naravno da su oni stekli svijest o svojoj autonomiji, ali potencijal je došao iz Europe. Znete li što bi bila autentična američka kultura? Ona koja više gotovo ne postoji jer nema više Indijanaca. Oni su bili izvorna američka kultura, utemeljena na svojim kultovima, ritualima, vjerovanjima itd.

2. Osim u jezičnom pogledu, koliko je za europske pisce važan nacionalni, a za nacionalne pisce u Europi europski karakter? Npr. Proust je francuski, Mann njemački, a Orwell engleski pisac, no svi su oni ujedno i europski pisci. Europa je kolijevka nacionalne ideje – u kakvom je odnosu nacionalna pripadnost s europskim određenjem u djelima velikih pisaca moderniteta i događa li se danas neka promjena u tom odnosu?

Kad govorimo o nacionalnom identitetu ljudi često pomišljaju na dvije različite stvari. Jedna je politički identitet s nekim ideološkim uvjerenjima. Ako se to zaoštiri onda govorimo o nacionalizmu s negativnim konotacijama, ali to opet ovisi o općoj povijesnoj situaciji. Biti nacionalist u općem smislu znači isticati svoj nacionalni identitet, a u sredini u kojoj te drugi ugnjetavaju to je legitimno. Ali kad to isticanje nije potrebno, onda to i nije nešto što bi trebalo njegovati baš pod svaku cijenu. U Europi živimo u demokraciji i svatko ima pravo svoje misli krojiti na svoj način. Katalonski identitet dobar je suvremeni primjer. To je samo uvod u odgovor na pitanje o književnicima. Postoji i drugi identitet koji je također nacionalan, ali nema političkih ili ideoloških konotacija, a to je jezik. Bogatstvo Europe fraza je koja se vrlo često čuje, no kada je možemo utemeljiti prestaje biti fraza. Radi se o bogatstvu jezičnih kultura. To ima svoje nepovoljne strane, ali govoreći o bogatstvu mislimo na nešto pozitivno. Nepovoljno je to što se prelazeći granice nalazimo u drugoj komunikacijskoj situaciji. Ako ne znamo onaj drugi jezik, onda smo najednom zapravo nepismeni. Tu je Amerikancima lakše, oni imaju goleme naklade knjiga jer ne moraju prevoditi. Njihove knjige čitaju se i u bivšim engleskim kolonijama, dakle u Indiji i drugdje. Ali toga u Europi nema. Zato smo upućeni učiti strane jezike, što je s druge strane veliko bogatstvo. Lingvistička je spoznaja da ćeš svoj materinski jezik najbolje upoznati ako poznaješ još neki drugi jezik, jer ih tako možeš uspoređivati čime sve prestaje biti samo po sebi razumljivo. Čovjek uskih horizonata misli da su četiri padeža svugdje na svijetu normalan broj, ne znajući da ih negdje ima šest, sedam ili čak četrnaest, kao u finskom jeziku. Dakle ništa u životu odnosno u kulturi nije samo po sebi razumljivo, a svijest za tu alternativnost budi se uspoređivanjem. Moglo bi se reći da je komparacija temelj svake znanosti u smislu sustavnog razmišljanja, promatranja i eksperimentiranja. To je i temeljno načelo strukturalizma: samo iz opozicija možemo definirati pojedini fenomen. Proust je Francuz zato što piše na francuskom jeziku. On se mogao privatno osjećati i Kinezom. Postoje i pisci koji nemaju nacionalni identitet. Evo uzmimo za primjer ovogodišnjeg nobelovca Patricka Modiana. Po ocu je egipatski Židov, a majka mu je Belgijanka, i što je on sada? Njegovi romani prikazuju upravo tu dvojbu, pitanje identiteta.

Najpoznatiji je primjer Kafka. Pišete li povijest književnosti, a ja sam ih pisao, naći ćete se u onoj dilemi u kojoj se nalaze svi povjesničari književnosti. Obično se u leksikonima piše npr. X. Y. – norveški pisac. Ali što ćete napisati za Kafku? Kafka je bio Židov koji se služio dvama jezicima: njemačkim koji mu je bio prvi jezik, a živio je u Pragu, gdje je radio kao činovnik u osiguravajućem društvu i ondje je naravno morao znati češki, koji nikad nije upotrebljavao kao književni jezik. Kad su ga pitali što je on, rekao je: rodio sam se u Austro-Ugarskoj monarhiji u čijem je Češka tada bila sklopu, a onda od 1918. nisam više državljanin Austro-Ugarske, nego sam Čeh, imam češko-slovačku putovnicu – i što sam ja sada? Griješimo pretpostavljajući da postoji samo jedan identitet koji je apsolutno utvrdiv. Zato u svojim knjigama pišem: Kafka, pisac njemačkog jezičnog izraza. I takvih primjera ima mnogo. Prema tome kultura je u prvom redu jezična kultura.

3. Hrvatski nacionalni identitet uglavnom je formiran u europskom kontekstu i naši su pisci toga gotovo uvijek bili svjesni. Ipak, naš geopolitički položaj otvorio nas je i drugim utjecajima. Koliko je danas među našim piscima pripadnost Europi intelektualno poželjna i je li kritičnost prema nekim aspektima europske ideje, možda vezana uz naš marginalni položaj unutar tog kulturnog sklopa, utjecala na razvoj nekih drugih, neeuropskih ili (barem nominalno) antieuropskih tendencija u hrvatskoj književnosti?

Kod estetski priznate književnosti autori se vrlo rijetko ili gotovo nikad ne služe čvrstim stereotipima pri vlastitom određivanju, nego stavove, koji prema Europi mogu biti i kritični, iskazuju pomoću likova. Sami autori mogu misliti potpuno drugačije. Dostojevski je npr. pisao o ubojicama, iako nije nikoga ubio. To je ono najosnovnije: ne treba nikada miješati autorova uvjerenja i njegov život sa životom njegovih likova. Na tlu fikcije sve je moguće. Da sažmemo: prema književnim iskustvima od 19. st. do danas, loše, neuspjelo i ispod europske intelektualne razine ono je što je stereotipno, gdje unaprijed znamo sve što će se dogoditi. Znete li što je loš roman? Onaj u kojem na drugoj stranici znamo što piše na dvjestotoj. Čitate li, naletjet ćete na takve romane gdje znate sve unaprijed. Spoznajete da takav pisac misli u klišejima i želi nametnuti čitatelju jednu sliku koja čitatelja sputava, pa i zaglupljuje.

4. Koliko pratite suvremenu hrvatsku književnu produkciju? Biste li mogli izdvojiti neke današnje autore i smatrate li da bi neki od njih jednom mogli postati klasici? Također, je li u suvremenosti klasičnost uopće postala problematična kategorija?

Počnimo sa klasicima. Pred kraj 19. i početkom 20. stoljeća stvoren je pojam klasika. Sama je riječ latinska i ima dugu tradiciju. Ali da se iz, recimo, deset tisuća europskih pisaca izdvoji njih nekoliko koje nazivamo opće priznatim vrhovima, to je relativno nova ideja koja živi tek oko sto pedeset godina. Klasici su institucija koja je začudo zamrla u 19. stoljeću, dobivši svoje ime, i danas smatramo klasicima europske književnosti Homera, Dantea, Shakespearea i Goethea. Pitate li za klasika 19. stoljeća, svi se

počnemo nervozno meškoltiti i nitko ne želi staviti karte na stol. To je zato što se tada slika književnosti počela računati pa se gubila čvrsta predodžba o tome što je apsolutno reprezentativno. Pojam reprezentativnosti danas je preopterećen jer odmah pitamo s kojeg je gledišta nešto reprezentativno: s etičkog, estetskog itd. Ta se gledišta ne moraju poklapati. Tumačite li 20. stoljeće kao epohu u kojoj je bilo najkrvavijih ratova i koncentracijskih logora, onda je to mračno doba, no to je strašno pojednostavljeno i vrlo nepravedno jer je u njemu istovremeno bilo toliko velikih i plemenitih duhovnih inovacija. Ne mogu Hitler i Staljin biti reprezentanti 20. stoljeća. Postoje Einstein i Thomas Mann, mnogi veliki kompozitori, slikari. Teško je naći klasika 20. stoljeća. Kad bismo pošli od stradavanja ljudi, od tjeskobe i straha, njihova života u Hitlerovoj Njemačkoj ili Staljinovom SSSR-u, gdje je ubilački režim trajao četrdesetak godina, apsolutni bi klasik bio Kafka. Također i Orwell, no Kafka je univerzalan, što je opet kritičko mjerilo vezano za problem klasika. Kriteriji su sve raznolikiji, a mi smo postali osjetljiviji prema njima, što je dovelo do stanja određene nesigurnosti. Teško je utemeljiti moderni kanon u razdoblju pluralizma i postmodernog relativizma. Lakše je govoriti o reprezentativnim autorima nego o klasicima.

Što se tiče suvremenih hrvatskih autora, mogao bih izdvojiti barem dvojicu živih hrvatskih autora koji su na putu da postanu reprezentativni. Na području pripovijedne proze za mene su budući hrvatski klasici Slobodan Novak i Nedjeljko Fabrio. Na području drame teško bih mogao izdvojiti nekoga čiji bi cijeli opus bio toliko dobar. Imamo izvrsnih pojedinačnih drama, npr. Brešanovu travestiju Hamleta. Na području lirike naveo bih također dvojicu, nažalost pokojnika, Ivana Slamniga i Slavka Mihalića, pjesnike vrlo različite orijentacije i potencijala koji su meni veoma dragi, osobito Slamnig. U lirici volim ono što nije patetično, ali ni hermetično. To je već postalo pomalo jednolično. Cijenim „zafrkantsku“ liriku, u kojoj je Slamnig apsolutni majstor. Njegova pjesma „Kakav je to jesenti miris“, ona s mačkom Đurom, to je doista svjetska poezija, jedna od najdražih mi pjesama jer pruža upravo ono što tražim od lirike: da me ne uspavljuje, nego da budi intelektualnu živost. Kad sam tu pjesmu prvi put pročitao, dugo sam se smijao. Izazvati takvu reakciju, vrlo je teško.

5. U svojoj zadnjoj (sad već predzadnjoj) knjizi, 'Europa x 10', u poglavlju 'Simbolični likovi europske književnosti', nabrajate pet likova (Antigona, Hamlet, Don Quijote, Don Juan i Faust) koji su napustili svoje književno tijelo i kao simboli živo se oprisutnili u ljudskoj svakodnevi. Biste li mogli izdvojiti neki sličan lik iz hrvatske književnosti, možda ne u istoj mjeri univerzalan, ali lik koji bi, da je iz veće književnosti, mogao nadići nacionalni okvir i postati opće kulturno nasljeđe? Jesu li možda neki likovi naše književnosti barem na našim prostorima već zadobili takvo značenje?

Izdvojio bih lik koji zapravo nije posve reprezentativan za Hrvatsku, ali je toliko dojmljiv da su se sa mnom složili i njemački kolege koji su čitali Krležu u odličnim

njemačkim prijevodima, a to je Filip Latinovicz. Pripovjedni je lik u „Na rubu pameti“ isto tako sjajan, ali on nije tako složena ličnost kao Filip. Mnogi ljudi shvaćaju Hrvatsku kao zemlju koja je stalno bila pod političkim pritiscima i u kojoj se često ratovalo, ali baš zato bih kao kontrast istaknuo Filipa Latinovicza. Taj roman jedno je od onih hrvatskih djela koja mogu stati apsolutno ravnopravno uz najbolje europske romane 20. stoljeća, i na to možemo biti ponosni. Krleža je mnogo pisao i autor je izrazitih oscilacija. Napisao je neke tekstove koji su za stari papir, ali je možda iste godine ili čak istog dana napisao genijalno djelo. Brzo je i mnogo pisao, naročito dvadesetih i tridesetih godina i to iz materijalnih razloga. Politika ga je zanimala, sve ga je zanimalo, što je velika prednost, ali i opasnost. Želite li stalno pisati o najnovijim pojavama, a niste baš dobro upućeni jer se naprosto ne stignete uputiti, tada producirate fraze i stereotipe. To je jedna razina, ali to možemo zaboraviti. Ima i drugih velikih pisaca koji su stvorili slabe tekstove. Značenje pisca mjeri se samo po najboljim djelima. Spomenuti likovi važni su jer su univerzalni. I danas se govori: to bi mogla biti Antigona ili to je Donkijhot, tj. netko poput Don Quijotea. Ne razmišljamo o kontekstu, o antičkom dobu ili Europi na zalazu Srednjeg vijeka, nego o problemu koji se u biti nije mnogo promijenio. Pitanje hoću li stati na ovu ili onu stranu, od kojih obje imaju svoje opravdanje, tragična je dvojba iz koje nema izlaza.

6. Antun Barac tridesetih je godina prošlog stoljeća klasificirao hrvatsko književno čitateljstvo u nekoliko kategorija među kojima su postojale više-manje strogo zacrtane granice. Što bi se danas moglo reći o hrvatskoj književnoj publici, njezinim interesima i raslojenosti, u odnosu na ranija razdoblja (20. stoljeće), ali i u odnosu na današnju publiku u ostatku Europe, bliže europskom centru?

Treba samo svaki tjedan pogledati 'Polu ure kulture', a ondje top listu, sedmicu. U listopadu je „Europa x 10“ bila na prvom mjestu publicističkih naslova. To mi je vrlo drago, ne zbog toga što imam neke koristi od toga, nego zato što to znači da publika kupuje i zahtjevnije knjige, a ne samo otpad. Pogledate li top listu na strani beletristike, od sedam naslova šest je stranih. To znači da ljudi uglavnom čitaju strane autore u prijevodima. Teško je reći je li uvijek bilo tako. Stvari se mijenjaju. U prošlosti se obrazovano građanstvo služilo stranim jezicima, poput njemačkog i francuskog, pa su se mnoga djela čitala u originalu, tako da ovakvu top listu prije sto godina ne biste mogli ni sastaviti. Danas više gotovo i ne postoje tzv. nacionalna tržišta, nego svjetska, na kojima vodi engleski jezik. Ta književnost ne mora biti engleska, ona može biti i američka, južnoafrička ili koja druga. Mnogi autori kojima engleski nije prvi jezik služe se njime u svom pisanju. Od stranih jezika kojima se koriste hrvatski pisci tu je još i njemački. Imamo hrvatske autorice i autore koje žive u Njemačkoj i pišu samo na njemačkom jeziku, potpuno se uklopivši u sredinu u kojoj žive. Ali zašto je ljudima interesantnije čitati roman koji je napisala neka američka književnica o svojim ljubavnim pustolovima nego suvremenog hrvatkog pisca? Na to pitanje književni kritičar ili povjesničar ne može tek tako odgovoriti. Morali biste ići od čitatelja do čitatelja i provoditi anketu. Teško je

prodirati ljudima u privatni život i pitati ih zašto čitaju, recimo, 'Pedeset nijansi sive'. Na top listama ta je knjiga bila na vrhu jako dugo. Što ljudi tu nalaze meni nije jasno. Ako želimo samo ljubavnu radnju, intrigu ili možda politički triler, te potrebe pokriva televizija. Pogledamo film, sat i pol, dva i namireni smo. Što nas autor daviti s petsto stranica. Zašto onda ljudi stalno tvrde da nemaju vremena. Očito imaju – za plitku književnu konfekciju i za posve besmisleno telefoniranje u tramvaju, bez prestanka od Žitnjaka do Črnomerca.

7. U svom ste se obimnom opusu bavili i sociologijom književnosti koja je veoma zanimljivo i važno područje, ali danas u studijima književnosti možda nedovoljno zastupljeno. Pišući o tome razlikovali ste utjecaj zbilje na književnost od utjecaja književnosti na zbilju, pri čemu ste istaknuli zanimljivost i nedovoljnu obrađenost potonjeg fenomena. Koliko književnost zaista povratno utječe na zbilju i gdje se danas u Europi, a možda i Hrvatskoj, taj utjecaj može uočiti?

Klasičan esej o tom pitanju napisao je Oscar Wilde prije sto dvadeset godina. Tamo tvrdi da zbilja oponaša umjetnost više nego umjetnost zbilju. To se prije svega odnosi na estetski prijemljive ljude koji u zbilji prepoznaju elemente iz umjetničke tradicije. Veza se upućenom promatraču sama nameće pa kaže da je netko tipični balzakovski mešetar, šekspirovski lik itd. I meni se to događa, samo što je to preko književnosti teže nego preko neposrednih vizualnih doživljaja. Kako sam nakon četrdeset godina prodao auto, gotovo se svaki dan vozim tramvajem gledajući često ljude oko sebe i najednom mi se ukaže žena iz renesanse, nalik na renesansnu sliku. Ne mora to biti određena slika nego tip renesansne žene jer takva epoha ima svoj tip, ne samo u modi nego i u izgledu. Wilde je dakle imao pravo da čovjek u stvarnom životu prepozna umjetnost, a on to čak nije ni prvi rekao. Već je Dostojevski u jednoj pripovijesti opisivao ženu koja se sprema počiniti samoubojstvo kao Shakespeareovu junakinju. Očito su mnogi prepoznali aktualnost takvog razmišljanja. Izvrstan je primjer i Kafkina proza. Jedan se pridjev pojavio u njemačkom i prešao u druge jezike, naime 'kafkijanski', kafkijanska situacija. Mislite npr. da vas netko proganja. Ne morate biti paranoik, nego imate osjećaj kao danas mnogi ljudi koji misle da ih preko mobitela stalno netko prisluškuje, prati i skida sve njihove podatke. Ja zato isključim mobilni i najednom ne postoji više „Veliki brat“. No da se vratimo onom ozbiljnom problemu. Vidimo da postoje situacije koje najbolje možemo okarakterizirati nekom književnom analogijom. To je nešto što je ušlo u našu svijest, ne kao fantazija ili duhovita dosjetka Oscara Wildea, nego se i zaista događalo. Poznat je slučaj iz sedamdesetih godina 18. stoljeća kada su vlasti registrirale veći broj samoubojstava nakon objave Goetheova romana „Patnje mladog Werthera“, koji je bio bestseler onog vremena, dakle prema tadašnjem značenju nešto poput „Pedeset nijansi sive“ danas. Mladići, koji su možda inače naginjali tome, pod utjecajem te lektire odlučili su si priuštiti kraj na visokom književnom nivou, kupili pištolj itd.

8. Nacionalna politika često je posezala za književnim sredstvima. Danas tu vezu u Hrvatskoj vidimo kod izbora lektira, naime Hrvatska u svom školskom programu nema nijednog obveznog srpskog autora, dok je u Srbiji nekoliko hrvatskih. Mislite li da je naš plan lektire u tom pogledu dobro izveden i koliko hrvatski učenici gube ne upoznavši se s najvažnijim srpskim piscima?

Ne bih reducirao stvari na tu opreku hrvatski-srpski, važno je samo da svaki razuman školski program bude koncipiran tako da učenici upoznaju što više vrijednih djela. Jesu li ona iz Norveške, Češke, Srbije ili Španjolske, meni je svejedno. Govoreći o srpskim piscima, istaknuo bih one koji nisu samo srpski, nego i europski pisci, npr. Danila Kiša i Boru Ćosića. Bora Ćosić prvi se put proslavio u Njemačkoj kad je kritika prije četrdeset pet godina pozdravila knjigu „Priče o zanatima“. Tada sam boravio u Njemačkoj na stipendiji i urednik lista Frankfurter Allgemeine Zeitung zamolio me da napišem prikaz te knjige, a kasnije i druge Ćosićeve knjige „Uloga moje porodice u svetskoj revoluciji“. To su sjajne knjige koje su ga proslavile u Europi. Kasnije je napustio Srbiju čim se Milošević domogao vlasti i otad živi u Berlinu kao srpski i europski pisac. No jasno da će u Hrvatskoj u centru biti domaća književnost. Kad bi svima bila važnija strana književnost, nastao bi potpuni kaos. Budući da u Europi imamo četrdesetak jezika, ipak svatko mora njegovati svoj vlastiti. Autore ne treba birati po nacionalnom ključu, recimo tri Francuza, tri Nijemca, tri Rusa i sl., nego isključivo po književnoj vrijednosti. Ako je srpski pisac zaista europskog ranga, kao što su to Danilo Kiš ili Bora Ćosić, ja bih ga uvrstio. Ponavljam, ne zato što to treba ići po nekom izvanknjiževnom ključu, kao da je u lektiri potreban i poneki srpski pisac kao alibi za dobrosusjedske odnose, nego isključivo po njegovoj vrijednosti. Usput rečeno, za Prvoga svjetskog rata Nijemci su objavljivali francuska književna djela, a Francuzi izvodili njemačku glazbu.

9. Kakav je Vaš stav prema jezičnim politikama? Treba li jezik čuvati od stranih utjecaja i u kojoj mjeri? Koji su utjecaji pozitivni, a koji negativni?

Svaki utjecaj može biti i pozitivan i negativan u isti mah. Negativan biva kad se pretjeruje pa društvo postaje, da upotrijebim staru riječ, kaćipersko, kad se kitite stranim izrazima kao tuđim perjem, dekorativno. Danas je svaka trgovačka špilja shopping centar. To je smiješno. Može se reći trgovina jer to i jest, obična trgovina mješovitom i drugom robom, samo što to ne zvuči dovoljno otmjeno. To je stara pojava u europskoj kulturi. Tako je do 19. stoljeća bilo otmjeno služiti se francuskim nazivima. Nikome nije palo na pamet upotrijebiti englesku riječ. Britanija je bila daleko od središta Europe, Pariz i Berlin značili su mnogo više. Postoje komedije o tom kaćiperskom upotrebljavanju stranih riječi. Tako je danas s engleskim. Čitate li tekstove iz 19. stoljeća, npr. Tolstojev „Rat i mir“, u prvom poglavlju imate francuskog koliko hoćete. Bogatiji Rusi bili su kozmopoliti pa su tako i živjeli posvuda. Turgenjev je živio u Njemačkoj, Dostojevski se ondje kockao, a drugi

su živjeli u Francuskoj i, naravno, služili se tim jezicima. Danas je pod utjecajem goleme američke zabavljачke industrije engleski postao onaj „otmjen“, a ako ne otmjen, onda svakako komercijalan jezik. To je puka stvar mode. To treba opuštено gledati, ne bojati se stranih utjecaja, ali i ne forsirati ih tamo gdje su nepotrebni jer tada djeluju nametnuto. Primitivno je stalno se praviti važan poznavanjem stranih jezika. Upravo pouzdan poliglot neće u hrvatskom tekstu reći, naprimjer, „support“, kad je to „potpora, podrška“, i ništa. Nema ni semantičke ni stilske razlike. Što se tiče hrvatskog jezika, s pravopisne strane uvijek smo u nekim promjenama. Najbolji je pravopis onaj koji ostavlja autoru određenu slobodu. Ne pravim reklamu za Maticu Hrvatsku kao poduzeće koje izdaje većinu svojih knjiga, ali njihov pravopis vrlo je solidno građen i vrlo liberalan.

10. Kad već razgovaramo o mehanizmima jezične promjene, smatrate li da bi nove tehnologije mogle drastično utjecati na buduće oblike svakodnevnog, ali i književnog jezika? Također, kakvu ulogu nove tehnologije imaju u formaciji čitalačke publike?

Ne mislim da bi moderna tehnologija mogla bitno utjecati na jezik. Narav je moderne tehnologije u tome da se poruke (vijesti, priopćenja itd.) što brže upute adresatu. Budemo li pisali romane na taj način, nismo dobili ništa, jer ako roman ima petsto stranica, onda ima petsto stranica i pisac ga ne mora, niti može komprimirati u skladu sa zahtjevima brzog prenošenja poruke. On će biti isti i u elektronskom i u knjiškom obliku. Prije pola stoljeća tzv. su futurolozi predvidjeli kraj knjige za pedeset godina, a nikada nije bilo toliko knjiga kao danas. Pogledajte izloge, uopće se ne možete snaći, čak ni u maloj Hrvatskoj, a sad zamislite kako to izgleda na engleskom ili njemačkom govornom području. Nijemci nemaju najveće naklade, to mjesto ipak pripada engleskom jeziku, ali imaju godišnje najveći broj naslova na svijetu. Ne primjećujem krizu knjige, činjenice govore protiv krize. Knjige se i dalje čitaju na veliko, a ako nakladnici svoje strojeve za tiskanje stavljaju na još veće kapacitete, onda to znači da se knjige prodaju i da ih netko čita. Pa ne možete izdati nakladu od tisuću komada kao kod nas, ili milijun u Americi, Njemačkoj, Francuskoj, ako to netko ne čita. Moguće je da se čita brže, površnije, ali to je individualno i nije za prognoze. Mogu samo konstatirati da kriza knjige ne postoji. Moderna tehnologija jest praktična pa možete imati cijelu enciklopediju od sto svezaka u džepu, ali ako se želite ljeti zavaliti na plaži uz dobar roman, ipak ćete prije izabrati knjigu nego ekran. Usto, knjiga može biti lijep predmet, kompjuteri su svi jedan kao drugi, a knjiga je zadržala auru.

11. Kao studentski časopis postavili bismo Vam danas sve aktualnije pitanje o sveučilišnoj reformi. Bolonjski proces kod nas je na snazi već cijelo desetljeće, a pozitivnih rezultata nema na vidiku. Smatrate li da nam on može donijeti išta pozitivno i ima li kakvih prednosti u odnosu na stari, Humboldtov sustav?

Prateći tu problematiku u stručnoj literaturi, mogu reći da je opravdana povika

na „Bolonju“ znatna. Gledam svaki dan vijesti na njemačkim kanalima, rasprave i okrugle stolove, i zaključujem da ni Nijemci ni Francuzi više ne podržavaju „Bolonju“. Taj je sustav zapravo nametnut dogovorom koji je bio neka vrsta političkog akta. On ima tu prednost što olakšava međunarodnu komunikaciju, ali što nam to vrijedi kad je proizvod loš. Na elitnim privatnim sveučilištima u Americi, na kojima „Bolonja“ ne postoji, s ponosom ističu da se još uvijek drže njemačkog modela 19. stoljeća, tzv. Humboldtova modela po kojem sam ja u Njemačkoj studirao prije šezdesetak godina kad sam stigao u Göttingen kao student u programu razmjene. Pošao sam u referadu pitati koje su kombinacije dopuštene za upis, a gospođa se silno začudila. Nikakve, rekla mi je, vi ćete upisati ono što vas zanima. Ako vas zanimaju npr. teorijska fizika i muzikologija, vi to možete kombinirati, važno je da se u tome snalazite. Možda je posve različite struke malo teže kombinirati, ali to vam nitko ne brani. Važno je da se na ispitima iskažete. Danas i u Njemačkoj imaju Bolonju, propisana predavanja, seminare, vježbe. To je sve prije bilo prepušteno izboru studenata. Shvaćam studij, odnosno intelektualni razvoj, kao nešto što mora poći od ličnosti, a ne od birokracije. Zato sam za slobodni model studiranja. Naravno da mora postojati neki red, određen broj ispita tako da znate složiti studijski program, ali taj se zadani okvir ne smije ticati struke, nego samo administracije. A besmisleno je sve u struci administrirati. To služi samo industriji koja želi određene profile, a ni to im nije uspjelo provesti jer tzv. diploma baccalaureausa zasad malo vrijedi, ne samo kod nas, nego gotovo svuda.

12. I za kraj, možete li nam reći nešto o svojoj novoj knjizi?

Knjiga objavljena prije nekoliko dana zove se „Strast i konstruktivizam duha: temeljni umjetnički pokreti 20. stoljeća“ i prikazuje osnovne umjetničke smjerove prve polovice 20. stoljeća, do tridesetih godina, kada se iz političkih razloga sve promijenilo jer se u srcu Europe razvila diktatura koja je proganjala modernu umjetnost, a u Sovjetskom Savezu, koji je dotad bio vrlo istaknut u avangardnom stvaralaštvu, Staljin je također progonio modernizam. Znakovito je kako diktatori ne trpe ništa novo, ništa avangardno. Dakle, bitne su se stvari dogodile u prvih trideset godina, veliki modernistički pokreti: ekspresionizam, nadrealizam, dadaizam, koje prikazujem u velikim poglavljima služeći se i likovnim materijalom, a pogotovo književnim primjerima koji su manje poznati jer sam izbjegavao ponavljati opće poznate stvari, potrudivši se iste stvari prikazati s malo drugačijeg gledišta. No knjiga je u isti mah i izvor informacija o velikim modernističkim pokretima. Pokojni kolega Flaker učinio je to za rusku književnost, no ja se nisam držao jedne kulture nego sam postupio komparativno pa sam bez ikakvih granica u isti mah prikazao Francusku, Njemačku, Rusiju i Italiju kao težišta. Uvijek mi je važno kakva je poetika određenog pokreta, a ne odakle ona dolazi. Cijeli je modernizam zapravo kozmopolitska pojava. Prvi apstraktisti bili su Rusi, Kandinski je prvi naslikao isključivo apstraktnu sliku, samo boje, oblike, bez mimeze, sliku koja ne predstavlja ništa osim ritma i kompozicije boja, nešto poput glazbe, koja je također

apstraktna. On je došao iz Rusije u München, bio u krugu umjetnika nazvanom „Plavi jahač“ i tu su nastale njegove prve apstraktne kompozicije. U isto doba javljaju se nova shvaćanja u Francuskoj, s Duchampom koji je ustvrdio da umjetnosti nisu potrebni artefakti nego gotovi predmeti koji se mogu izložiti u novom kontekstu. Pegla za rublje kod kuće drugačiji je materijalni i misaoni predmet nego u sklopu izložbe moderne umjetnosti. To su tzv. nađeni ili napravljeni predmeti, ready-made, koje je Duchamp izlagao u Americi i proklamirao vrstu dadaizma koja tobože prezire umjetnost. Sve te zanimljive i poticajne stvari dogodile su se u tih tridesetak godina i njih prikazujem. Zaključno je poglavlje o suvremenoj situaciji, krajem 20. i početkom 21. stoljeća, gdje bez ikakve zlobe pokušavam pokazati da novoga više nema, da su ostale samo varijante već iskazanoga.